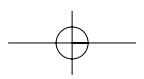
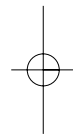
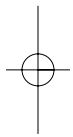

CORONA REGVM
JOAN MARGARIT

Vol. I

Studia Humanitatis, 2

Col·lecció dirigida per Mariàngela Vilallonga i Antoni Cobos

CORONA REGVM
JOAN MARGARIT

Vol. I

A cura de M. Isabel Segarra

edicions vitel·la

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb l'ajut de l'Institut Català de les Indústries Culturals i de la Diputació de Girona.

Aquest treball s'insereix en el projecte HUM2005-04657/Filo (MEC) del grup *Studia Humanitatis* de la Universitat de Girona.

Publicat per Edicions Vitella
Major, 8. 17141 Belcaire d'Empordà
Tel. i Fax 00 34 972 765 913
gemma.garcia@edicionsvitella.com
www.edicionsvitella.com

© dels textos, els autors
© d'aquesta edició, Edicions Vitella

Coberta de Marc Vicens
Impressió: Agpograf impressors s.a.

ISBN: 978-84-936250-2-3 (Obra completa)
ISBN: 978-84-936250-3-0 (Vol. I)
ISBN: 978-84-936250-4-7 (Vol. II)
Dipòsit legal: GI-384-08

Queda rigorosament prohibida, sense l'autorització dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment.

ÍNDEX

VOLUM I

Introducció	7
Bibliografia	85
<i>Corona Regum</i> (cap. 1-15)	113
Declaració de la procedència d'aquest llibre i observacions remarcables per tal que proporcioni una lectura útil	114
Prefaci	118
1. El rei. El seu origen i la seva dignitat	121
2. Les dues parts de l'home i el govern de cadascuna. La part que governa el rei	126
3. El deure del rei i el seu fi	133
4. Els primers reis que portaren diadema	138
5. Què vol dir que els reis duguin corona	141
6. La forma i la fabricació de la corona reial	144
7. L'ornament de les pedres precioses	148
8. La virtut	152
9. El carboncle de la corona reial o la prudència	162
10. El robí o la docilitat del rei	171
11. El balaix o la previsió del rei	178
12. El jacint o la circumspecció del rei	180

13. El granat o la precaució	182
14. El crisopras o la sol·licitud	186
15. El safir de la corona o la justícia del rei	192

VOLUM II

<i>Corona Regum</i> (cap. 16-40)	211
<i>Index fontium, auctorum et operum</i>	343
<i>Index nominum</i>	351
Apèndix	
Llista d'abreviatures d'autors i obres	359

INTRODUCCIÓ

1. *Uns mots sobre Joan Margarit i Pau*

Joan Margarit i Pau (Girona 1422-Roma 1484) és una de les figures més destacades de l'humanisme hispànic. En la seva trajectòria intel·lectual i política podem resseguir actituds característiques de l'home del Renaixement. Fill de família noble provinent de l'estament militar, fou destinat de ben petit a la carrera eclesiàstica. Hi excel·lí, car arribà a ser, en el seu *cursus honorum* dins l'Església, bisbe d'Elna (1453), bisbe de Girona (1462) i a ser nomenat cardenal (1483, cardenalat que li fou concedit per Sixt IV). La seva formació en un focus cultural tan important com Bolonya -sabem que des de 1443 era doctor en tots dos drets- li permeté d'entrar en contacte ràpidament amb l'ambient humanístic italià i de participar del redescobriment dels autors clàssics i de llur veneració. Del 1448 al 1453 formà part de la cort del papa Nicolau V. En aquesta època és representant del pontífex i del rei Alfons en les negociacions amb França.

Com a escriptor humanista conreà la llengua llatina en els gèneres de la historiografia, l'oratòria i la tractadística moral i política. La seva obra historiogràfica està representada pel tractadet *De origine regum Hispaniae et Gotorum* i pel seu important tractat *Paralipomenon Hispaniae libri decem*; l'obra oratòria la componen una sèrie de discursos: *Discurs a les corts de Barcelona* (octubre de 1454, únic escrit conservat en català), *Discurs davant el concili de Florència* (març de 1459), *Discurs davant el duc de Milà* (juny de 1459), *Discurs davant el senat venecià* (maig de 1481); la seva remarcable obra moral, política i pedagògica la integren els tractats *Templum Domini* i *Corona regum*. D'entre les obres perdudes de què tenim notícia per les

INTRODUCCIÓ

referències que el mateix Margarit fa dins de les seves obres pervingudes, citem els tractats *Sedes regum* o *Epistola seu libellus de educatione Ferdinandi Aragoniae princeps* i el *De laudibus Mariae Virginis* o *Mariale*.

Com a polític, Joan Margarit estigué al servei de Joan II –formà part de l'ambaixada del rei al Congrés de Màntua (1459-1460)– i, durant la Guerra Civil, es mantingué fidel al rei i enfrontat als partidaris del Príncep de Viana i, per tant, a la Generalitat. Canceller de Joan II, el fill d'aquest, el futur Ferran el Catòlic el confirmà en el càrrec. Sota el regnat de Ferran, Joan Margarit tornà a viatjar a Itàlia com a ambaixador. Amb un altre ambaixador, Bartomeu de Verí, la seva intervenció fou decisiva en l'acord de pau a què arribaren els estats italians. Des de 1483 fins a la seva mort (1484) sojornà a Roma com a defensor dels interessos del rei Ferran a la cort papal.

En aquest apartat hem volgut presentar breument Joan Margarit, sense aprofundir en els aspectes de la seva biografia que el converteixen en un personatge polèmic i alhora interessantíssim dins la política i la cultura del seu temps. Per a endinsar-nos en el coneixement de Margarit hem tingut en compte els estudis fonamentals de R. B. Tate i M. Vilallonga, ensems amb tot un cabal d'aportacions d'estudiosos anteriors que descobriren materials d'arxiu i documents sobre l'activitat eclesiàstica, diplomàtica i literària de l'autor. Tots els materials consultats els detallem en la nostra bibliografia final dedicada a la vida i l'obra del bisbe i cardenal gironí.

2. *La Corona regum: estat de la qüestió*

L'arxiver i humanista barceloní Pere Miquel Carbonell (1434-1517) es feia ressò vers el 1476 en el seu *De uiris illustribus catalanis* de l'existència de la *Corona regum*, del *Paralipomenon Hispaniae*, de la *Sedes regum* i del *Mariale* del cardenal Joan Margarit (Vilallonga, 1988). Tal com constata R. B. Tate (1976: 199), la segona referència al tractat margaritià no apareix fins al segle XVII, quan l'erudit Pérez Bayer localitzà una còpia del manuscrit a la Biblioteca de El Escorial, troballa que consignà en les seves notes a la *Bibliotheca Hispana Vetus* de Nicolás Antonio (1788: II,

INTRODUCCIÓ

322; Tate, 1976: 199). Aquesta còpia continua essent l'única que ens ha pervingut, objecte de l'edició de la *Corona regum* que presentem.

Nicolás Antonio esmenta dins el *corpus* de la producció de Margarit una obra que duia per títol *Epistola seu libellus de educatione Ferdinandi Aragoniae princeps*, actualment perduda (Tate, 1976: 200). Pérez Bayer s'apressà a identificar-la amb el manuscrit de El Escorial de la *Corona regum*. Tanmateix, la informació aportada per Nicolás Antonio ens fa descartar tal identificació. Haurem d'esperar fins a les obres de Fidel Fita, *Los Reyes d'Aragó y la seu de Girona (1462-1482). Colección d'actes capitulars escrites per lo doctor Alfonsello* (Barcelona, 1873) i *El Gerundense y la España primitiva* (Madrid, 1879) noves disquisicions sobre la figura i la producció literària del nostre humanista. En un primer moment Fita afirmà que l'*Epistola*, la *Sedes regum* i la *Corona regum* eren grans apartats o capítols d'una sola obra. Amb tot, més tard rectificà i només identificà la *Sedes regum* amb l'*Epistola* com a obra única. L'opinió de Fita resta mera hipòtesi, car cap dels dos títols ens ha pervingut.

El 1948 Francisco Elías de Tejada (1950: 247-256) accepta la darre-ra opinió de Fita sobre la qüestió i la recolza amb una hipòtesi pròpia. Partint d'una afirmació de Margarit en el segon capítol de la *Corona regum*, en què el nostre autor esmenta una altra obra pedagògica dedicada a Ferran, basada en la simbologia de les quatre insígnies reials, Elías de Tejada conclou que tres d'aquests emblemes reials haurien estat tractats per Margarit com a capítols de la *Sedes regum*. La part dedicada a la corona reial no constituïria, doncs, una obra per ella mateixa sinó un capítol del gran projecte inicial. La citació de la *Corona regum* margaritiana que promou aquestes especulacions és la següent:

«Quattuor enim insignia defert rex, quorum singula sua misteria habent, de quibus latius dixi in altero opere meo quod tuae serenitati describitur. Primum est corona de qua hoc libro latissime disseretur. Secundum est gladius ad iustitiam administrandam...» (2. 33-34). «Aliud insigne est uirga uel sceptrum...» (2. 35) «...quartum insigne regis est sedes in qua sedere debet» (2. 38).

Segons R. B. Tate (1976: 201), en la citació dels emblemes reials no hi ha cap al·lusió directa a possibles capítols ni a llur ordre de composició, sinó una enumeració dels símbols de la monarquia. Estem d'acord

INTRODUCCIÓ

amb Tate en afirmar que l'opinió d'Elías de Tejada no deixa de ser una hipòtesi i que l'únic que és absolutament cert és que en el passatge citat Margarit esmenta una altra obra seva dedicada a Ferran actualment perduda, que es titulava, com afirmà Fidel Fita, *Sedes regum* o *Epistola*.

Sobre la data de composició de la *Corona regum*, Fita (1873: 85) considera que podria haver estat escrita o bé quan Ferran rebé el títol de rei de Sicília o bé vers la data del seu matrimoni amb Isabel de Castella. R. B. Tate (1976: 202) proposa per a sustentar el parer de Fita que parem atenció al paràgraf final de l'obra, prou significatiu per a fixar la data de composició vers l'any 1468 (el 10 de juny del mateix any Ferran fou proclamat rei de Sicília), per tal com el nostre humanista anomena Ferran *te clarissimo rege* i, a més, fa referència a la guerra civil com un conflicte proper i no resolt encara:

«Nosque, qui pro te tuaque tuenda persona et gloria regni nostra omnia iam dudum amisimus, te clarissimo rege, et illa recuperare amissamque olim pacem rei publicae restituere ualeamus tranquillaque aetate residuam uitam agere felicem...» (40. 7)

No podem saber del cert si Ferran el Catòlic arribà a tenir la *Corona regum* entre les mans, si no és que hom hagués dut a terme còpia del manuscrit. De fet, després de la data de composició, tret del seu esment en el llistat d'obres margaritianes elaborat per Pere Miquel Carbonell en el seu *De uiris illustribus catalanis*, no tornem a tenir notícia de l'obra fins a l'època de Felip II, quan Francisco Sánchez, capellà reial i consultor general de la Inquisició, portà d'Itàlia el manuscrit un any de la dècada del 1570-1580 com a present al rei de part del cardenal italià Sirleto. Sánchez ens informa en la seva *Declaratio* que el motiu del seu viatge a Roma fou tractar la defensa, com a enviat de Felip II, de Bartolomé Carranza (arrestat el 1558 i cridat a Roma el 1576). El cardenal Sirleto li lliurà l'obra per al rei en la seva antiga enquadernació, que no és la que presenta actualment el manuscrit. Amb les dades que tenim, ara com ara no podem reconstruir quin fou el camí de l'obra fins arribar a mans del cardenal italià. Estem d'acord amb R. B. Tate en creure que potser Margarit s'emportà la *Corona regum* a Itàlia per retocar-la i millorar-la i allí restà després de la seva mort.

INTRODUCCIÓ

Després de l'atenció que F. Elías de Tejada dedicà al cardenal gironí, fou l'estudiós anglès Robert B. Tate (1952; 1954; 1970; 1976; 1980) qui aprofundí en el coneixement i la valoració del nostre humanista. Els estudis de Tate són modèlics, cabdals per aclarir confusions i fer justícia a la figura de Margarit, tant en la seva faceta de polític al servei de la monarquia com en la d'intel·lectual i humanista. L'obra de Tate desvetllà l'interès per Margarit, tot i que més aviat des d'un punt de vista històric. L'inici de l'establiment filològic dels textos margaritians, però, ha hagut d'esperar una mica més.

Els abundosos i rics estudis sobre Jeroni Pau, Pere Miquel Carbonell i la literatura llatina del segle XV a Catalunya elaborats per la Dra. M. Vilallonga (1986; 1988; 1993; 1996; 2001), com ja hem destacat en el prefaci d'aquest treball, han propiciat que sota el seu generós mestratge tot un seguit d'investigadors ens hàgim adonat de l'oportunitat de recuperar alguns dels textos llatins més importants dels nostres humanistes. Tanmateix i, reprenent una frase seva, queda molta feina per fer, encara!

L'obra del cardenal Margarit es conserva en bona part manuscrita. Només el seu *Paralipomenon Hispaniae libri decem* fou editat durant els segles XVI i XVII (Granada 1545, Frankfurt 1579 i 1603-1605). En aquests moments la seva edició crítica està en procés d'elaboració per L. Lucero (1994). R. B. Tate en apèndix al seu preuadíssim *Joan Margarit i Pau, cardenal i bisbe de Girona* (Barcelona, 1976) transcriu directament dels manuscrits els *Discursos* (només havia gaudit d'edició el *Discurs a les corts de Barcelona*, mentre que els discursos fets a Itàlia en llatí resten manuscrits), l'opuscle *De origine regum Hispaniae et Gotorum*, la introducció i la conclusió del *Templum Domini* (al s. XIX J. Villanueva en publicà el pròleg, F. Fita transcriví l'obra i J. Gou i Solà en publicà la traducció), la dedicatòria i la conclusió de la *Corona regum* i la dedicatòria, la introducció i els capítols primer, segon i sisè del llibre I del *Paralipomenon* (Vilallonga 1993: 132-133; 135-140).

En començar la nostra tasca sobre la *Corona regum*, ens trobarem, doncs, amb la transcripció que féu Tate del prefaci-dedicatòria i de la conclusió de l'únic manuscrit conservat, el ms. & III-I de la Biblioteca de El Escorial. L'edició íntegra de l'obra amb criteris filològics estava per fer. Pràcticament tota coneixença i citació del text passava per indirecta, car bona part dels estudiosos que després de Tate s'hi han referit

INTRODUCCIÓ

sempre han partit dels fragments transcrits per l'erudit anglès sense conèixer l'obra sencera. El treball que presentem ha consistit, doncs, en l'elaboració de l'edició filològica de la *Corona regum*, acompanyada de l'estudi de l'obra, incorporat a la nostra introducció, i de la seva traducció al català. Hem confeccionat, a més, un índex de fonts, un índex de noms i un de matèries que ens han permès d'estudiar aspectes tan importants com l'ús de les fonts, la freqüència d'aparició de personatges i digressions històrics i bíblics i llur funció en l'obra, ensems amb l'ordenació sistemàtica dels temes i dels conceptes que hi són exposats.

3. *Temàtica i estructura*

La *Corona regum* és un tractat humanístic dedicat a l'educació de Ferran d'Aragó, el futur rei Catòlic. Joan Margarit construeix el seu discurs partint d'un dels símbols més emblemàtics de la monarquia, la corona. Al voltant de la significació de la corona reial el nostre humanista articula el seu pensament moral i polític, que el portarà a traçar un programa pedagògic per al príncep per mitjà de l'exhortació al conreu de les virtuts. Una vegada delimitat en el prefaci-dedicatòria l'objectiu de la seva obra, Margarit ofereix a Ferran una corona formada per trenta pedres encastades, cadascuna de les quals simbolitza una virtut necessària al governant, sia virtut moral, cardinal, heroica o teologal.

La presentació i l'exposició de cada virtut representada per la seva gemma corresponent és precedida de vuit capítols introductoris que posen les bases dels orígens i del prestigi de la institució monàrquica per damunt d'altres formes de govern com l'imperi o la tirania. En aquests capítols Margarit teoritza, a més, sobre quin és el deure del rei, la seva finalitat i les limitacions del seu poder. En aquest punt, el nostre autor té molta cura de separar la puixança del rei de la del sacerdot, vist com a conseller escaient, idoni per al rei. Sobre aquesta observació insistirem més d'un cop en la nostra anàlisi, per tal com la referència a la intervenció de l'autoritat eclesiàstica en matèria política és més que insinuada al llarg de tot el tractat i connecta directament amb les idees expressades per Margarit en el seu *Templum Domini*.

INTRODUCCIÓ

La *Corona regum* és una obra d'extensió considerable. Pel que fa a la seva estructura externa, cal dir que consta de vuitanta-nou folis manuscrits distribuïts en un prefaci i quaranta capítols. Com hem indicat, els vuit primers capítols són introductoris, preceptius, previs a l'exposició de cada virtut representada per una pedra preciosa. Hi són tractats per ordre d'aparició els temes següents: el rei, el seu origen i la seva dignitat; les dues parts de l'home i la part que governa el rei; el deure del rei i el seu fi; els primers reis que portaren diadema; què significa que els reis duguin corona; la forma i la fabricació de la corona reial; l'ornament de les pedres precioses; el concepte de virtut. Dels capítols novè al trenta-novè, que podem considerar el cos central de l'obra, Margarit analitza una per una les trenta virtuts relacionades amb trenta gemmes. Es tracta de capítols que, des del punt de vista temàtic, són independents per ells mateixos però en conjunt són inextricables, perquè sense cadascun d'ells la corona reial fóra imperfecta. Quant a l'estructura fixa que observem en cadascun d'aquests capítols, la qual explicitarem més avall, només el capítol trenta-quatrè presenta una *uariatio* de composició: no es refereix a cap virtut concreta, sinó que és més aviat una ampliació del capítol precedent, dedicat a la virtut de la liberalitat. En l'últim capítol Margarit descriu ràpidament el contrari de la corona de virtuts, que anomena "corona d'oprobri i d'ignomínia". És el seu contrari i complementari al mateix temps. Margarit mostra al príncep que aquesta darrera corona és rebutjable per ella mateixa i per contrast a la glòria i a la fama proporcionada per l'autèntica corona. Amb l'oferiment de l'obra com a present útil en l'administració de l'estat el nostre humanista enceta el paràgraf final de la seva obra tot dient:

«Suscipe, itaque, Princeps Illustrissime, munus, licet incultum, materna tamen affectione compositum, quod, si non satisfaciat, cupio ut proficiat ut per te bene administrata res publica crescat». (40. 6)

L'estructura fixa de composició dels capítols novè al trenta-novè respon a una tècnica d'ordenació de la matèria que Margarit emprà amb força regularitat com a criteri metodològic en l'exposició dels conceptes. El propi autor insisteix molt sovint en la importància de la metodologia seguida amb l'objectiu de dotar el seu raonament de la màxima claredat i ordre lògic possibles. Cadascun dels capítols en qüestió s'obre amb la

INTRODUCCIÓ

descripció de la pedra preciosa, sobretot pel que fa a les seves tonalitats, tret d'alguns capítols, plantejats a mode de variació, en què la pedra és descrita al final, perquè li ha interessat més entrar primer en matèria o, d'altres, en què simplement la pedra no és descrita, car l'extensió i l'aprofundiment en el tema tractat li han fet oblidar o obviar l'analogia entre pedra i virtut. Aquest tipus de capítols, pel que fa a la tècnica estructurant de l'obra, poden considerar-se en certa manera "poc vertebrats". A la descripció de cada gemma segueix l'estudi de l'etimologia de la virtut corresponent i la seva definició, bo i recurrent principalment a les fonts clàssiques (Aristòtil, Ciceró i Sèneca són els autors més citats). Una vegada les ha incorporades totes, en dona la seva, que normalment és una síntesi amb connotacions, a voltes, teològiques.

La definició del nostre autor dona pas a un ampli desenvolupament de totes les implicacions morals i espirituals de la virtut tractada. En aquesta tasca Margarit es recolza en el testimoniatge de la filosofia antiga, de la medieval (especialment d'Egidi Romà en el *De regimine principum*) i de les seves pròpies argumentacions. Els exemples i digressions històriques adduïts sobre barons virtuosos o mancats de virtut provenen dels historiadors més coneguts per Margarit i d'abundants citacions bíbliques. Els capítols acaben amb l'exposició de les propietats de la gemma corresponent i la seva analogia respecte a la virtut analitzada. Com veurem en l'apartat que hem dedicat a la relació entre pedra preciosa i virtut, moltes d'aquestes identifications són creació lliure i enginyosa del nostre humanista.

Fins ara hem parat atenció a l'estructura externa de la *Corona regum* i a la tècnica de composició dels capítols que formen el cos central de l'obra. Estudiant l'ordre de presentació de cada virtut a principi i a final de capítol (a començament de capítol cita la virtut que es disposa a tractar i a final de capítol anuncia la virtut o virtuts que apareixeran en els capítols següents), hem pogut individuar una estructura interna de continguts prou regular. Hem comprovat l'existència d'un clar joc de correspondències entre capítols, pel qual algunes virtuts i, per tant, alguns capítols, resten inclosos en d'altres, formant blocs temàtics perfectament separables els uns dels altres. D'aquesta manera, l'ordenació interna de l'obra és dividida en els blocs següents:

INTRODUCCIÓ

a) El capítol novè, dedicat a la virtut de la prudència, inclou com a virtuts subordinades la docilitat (cap. desè), la previsió (cap. onzè), la circumspècció (cap. dotzè), la cautela o precaució (cap. tretzè) i la sol·licitud (cap. catorzè).

b) El capítol quinzè, que tracta de la justícia, inclou indirectament la mansuetud (cap. vint-i-unè), la liberalitat (capítols trenta-tresè i trenta-quatrè) i la clemència (cap. trenta-vuitè).

c) El tercer bloc està format per les virtuts relacionades amb el respecte a Déu, als seus representants a la terra i als dictats de la religió. Són els capítols setzè, dissetè, divuitè, dinovè (dedicats a les virtuts *latria*, *dulia*, obediència i penitència, per aquest ordre).

d) El capítol vintè, que tracta de la fortalesa, inclou enllaçats a continuació els capítols dedicats a les virtuts següents: mansuetud (cap. vint-i-unè), magnanimitat (cap. vint-i-dosè), magnificència (cap. vint-i-tresè), seguretat (cap. vint-i-quatrè), constància (cap. vint-i-cinquè), perseverància (cap. vint-i-sisè) i paciència (cap. vint-i-setè).

e) El capítol vint-i-vuitè, dedicat a la templança, inclou les virtuts: sobrietat (cap. vint-i-novè), continència (cap. trentè), veritat (cap. trenta-cinquè), afabilitat (cap. trenta-sisè), jocositat (cap. trenta-setè) i clemència (cap. trenta-vuitè).

f) El capítol trenta-unè, sobre la recerca de l'honor, enllaça amb el trenta-dosè, dedicat a la modèstia.

Hem individuat, doncs, sis blocs que conformen l'estructura interna de l'obra: el primer bloc és el de la prudència i virtuts afins (abasta del capítol novè al catorzè); el segon és el de la justícia i virtuts afins (enllaça els capítols quinzè, vint-i-unè, trenta-tresè, trenta-quatrè i trenta-vuitè); el tercer és el bloc de les virtuts relacionades amb la religió i l'espiritualitat (capítols del setzè al dinovè); el quart és el bloc de la fortalesa i virtuts afins (capítols del vintè al vint-i-setè); el cinquè inclou la templança i virtuts afins (del vint-i-vuitè al trentè i del trenta-cinquè al trenta-vuitè). Per últim, l'honor (trenta-unè i trenta-dosè).

Només el capítol trenta-novè, que versa sobre la virtut de la humilitat, és separat temàticament i estructural de la resta. La raó de la diferenciació clara d'aquest capítol respecte dels altres creiem que cal cercar-la en l'interès de Margarit per presentar-la com a síntesi i sublimació de

INTRODUCCIÓ

totes les virtuts en clau cristiana, tenint en compte que la defineix com a virtut completa, tant espiritual com moral.

Del joc de correspondències i subordinacions entre virtuts podem concloure que els eixos articulants de l'obra són els conceptes de prudència, justícia, religió o espiritualitat, fortalesa, templança, honor i, per últim, humilitat. Prudència, justícia, fortalesa i templança són les quatre virtuts anomenades cardinals, descrites i definides pels antics (vegeu, p. ex., Cic. *De inventione* 2, 159-169). La valoració de l'honor també gaudeix de l'aval de la tradició clàssica, mentre que les virtuts relacionades amb la religió i la humilitat són hereves de la petja del pensament de teòlegs i d'autors cristians.

Les pedres precioses i les virtuts

El pensament moral i polític sobre l'educació del príncep que Joan Margarit exposa en la *Corona regum* està estructurat al llarg de quaranta capítols a través de l'associació de cadascuna de les pedres precioses que integren la corona del futur rei amb la virtut que indica cada pedra. R. B. Tate (1976: 203) en tractar ràpidament les correspondències que Margarit estableix entre gemma i virtut destaca que “sovint les equacions són inventades”. L'insigne estudiós remarca la petja del lapidari d'Isidor en el tractat margaritià (car hi apareix explícitament citat o bé al·ludit amb fórmules com *secundum lapidarium*), però diu que en general “treu molt poc dels lapidaris”, ja que “es troba molt més a gust amb la filosofia moral de Ciceró i de Sèneca”. Certament, ens trobem davant d'un tractat humanístic i la utilització dels autors clàssics és recurrent i vertebradora. Sabem, a més, que el recurs a les fonts estrictament medievals, encara que sovint emprades pels més il·lustres humanistes, en poques ocasions era consigna en forma de citacions explícites en llurs obres. Aquest és el cas també de Margarit (Tate, 1976: 240). El nostre humanista només s'avé a assenyalar-nos com a font Isidor pel que fa a la descripció i propietats de cada pedra preciosa, però veurem que en el cas de determinades gemmes les notícies les extreu de fonts bastant més posteriors, sobretot pel que fa a les gemmes que Isidor no consigna o que tracta succintament.

INTRODUCCIÓ

Nosaltres proposem en aquest capítol una anàlisi aprofundida de la presència de la tradició dels lapidaris medievals ensems amb el llibre XVI de les *Etymologiae* d'Isidor en l'articulació de cada capítol de l'obra, prenent com a punt de referència en el nostre estudi els lapidaris que hom considera més representatius i que tingueren més difusió a Europa i a Catalunya. D'aquesta manera, matisarem i completarem les afirmacions de Tate sobre la presència de lapidaris medievals en la *Corona regum*. També extraurem les nostres conclusions quant a les equacions pedra-virtut que, com exposarem, en força casos són inventades, tot i que n'hem pogut individuar nou de molt clares, totes elles sovint més avalades per la tradició dels lapidaris medievals que per la informació aportada per Isidor.

A partir d'un estudi detallat de cada pedra preciosa descrita per Margarit i, una vegada confrontada amb el text isidorià, arribem a determinar que en el cas d'algunes pedres el lapidari d'Isidor ens resulta insuficient en la descripció pròpiament dita de cada gemma i en la descoberta de certes propietats que provenen de les notícies donades pels lapidaris de tradició medieval. Són, doncs, aquests lapidaris, que circularen durant l'Edat Mitjana pràcticament adoptant la funció d'autèntics manuals a l'ús, les obres que sovint s'amaguen darrere el text margaritià com a materials "secundaris" des del punt de vista humanístic de l'autor. Per tal de resseguir la influència d'aquests textos en la *Corona regum*, hem seleccionat amb l'objectiu d'analitzar-los, bo i confrontant-los amb el nostre tractat, els lapidaris de Marbode (1035-1123) *Liber lapidum seu de gemmis*, el lapidari de Bartomeu l'Anglès (Bartholomaeus Anglicus, primera meitat del s. XIII) inclòs en el llibre XVI titulat *De proprietatibus gemmarum* de la seva obra *Tractatus de proprietatibus rerum*, el lapidari de Vincent de Beauvais (1190-1264) que ocupa el llibre VIII del seu *Speculum maius*, autor que ens consta com a font emprada per Margarit en alguns materials del *Paralipomenon Hispaniae* i, finalment, un lapidari anònim català del segle XV que recollia les pedres precioses més citades durant els segles precedents i llurs propietats.

El lapidari de Marbode estableix les virtuts mèdiques i màgiques de les pedres (Evans, 1922; Grafton, 1990). Fou una de les obres més conegudes sobre el tema durant l'Edat Mitjana. Traduïda a diverses llengües, gaudí d'una difusió important si tenim en compte que ens n'han pervin-

INTRODUCCIÓ

gut més d'un centenar de manuscrits. Serví de model per a autors de lapidaris de segles posteriors.

El llibre XVI *De proprietatibus gemmarum* del *Tractatus de proprietatibus rerum* de Bartomeu l'Anglès també és un model representatiu de lapidari per al nostre estudi, entre d'altres motius perquè sabem que era una obra coneguda a Catalunya (Gili, 1977: 11-23).

El lapidari de Vincent de Beauvais, així com tota la seva obra en general, esdevingué un compendi de saber enciclopèdic de consulta gairebé obligada i, com ja hem esmentat més a dalt, tenim constància que aquest autor fou usat per Margarit en l'elaboració de materials diversos dels seus tractats. Pel que fa al lapidari anònim català del segle XV editat per J. Gili, ens ha estat de gran utilitat el seu estudi per tal com és una obra quatrecentista com la *Corona regum* que ofereix un llistat de trenta-sis pedres precioses (en realitat trenta-una, puix que cinc han estat duplicades). Aquest lapidari anònim català és igualment útil i interessant a fi de resseguir l'evolució de la identificació de cada pedra, el seu nom en llatí i la seva traducció o adaptació al català. Com veurem, en el cas d'algunes gemmes, la traducció o adaptació del nom al català s'ha consolidat, mentre que en el cas d'altres, que no eren tan usuals o tan conegudes a l'època, o fins i tot exòtiques i gairebé de connotacions llegendàries, el seu nom ha restat en llatí o quasi literalment transcrit.

Margarit en descriu trenta, de gemmes, totes localitzables entre el lapidari d'Isidor i els lapidaris medievals consultats. Tanmateix hem de remarcar que en el manuscrit objecte de la nostra edició hem comprovat, a l'hora d'establir el nom correcte llatí de cada gemma, que en un mateix capítol hi ha oscil·lacions en el grafiat del nom de la pedra en qüestió. Un exemple prou clar el trobem al capítol trenta-vuitè on la pedra *cornolus* (cornalina) apareix grafiada amb les formes *carmolus* i *cornolus*. També hem d'assenyalar que en general el grafiat del nom de les gemmes que presenta el manuscrit de la *Corona regum* és força llunyà de la forma llatina correcta. Hi ha freqüents errors ortogràfics que de vegades ens han dificultat la localització exacta de la pedra a la qual l'autor fa referència. El cas més destacable el trobem al capítol trenta-unè «*De lapide qui dicitur kabrates qui appetitionem honoris significat*» en què la gemma que nosaltres identifiquem, gràcies a l'ajut proporcionat pels lapidaris de Bartomeu l'Anglès (p. 745) i Vincent de Beauvais (p. 533), com la *kabra-*

INTRODUCCIÓ

tes havia estat grafiada *abiaces*. D'altres errades interessants d'assenyalar són la *galactites* (capítol dinovè) grafiada *galactiles*, la pedra *asbestos* (capítol trenta-dosè) escrita *abaston*, la *gerachites* (capítol trenta-setè) escrita *graticen*, etc. Tots els errors ortogràfics d'aquesta mena i les oscil·lacions en els noms han estat reflectits en l'aparat crític de la nostra edició.

A cada pedra preciosa de la corona reial Margarit li fa correspondre una virtut. Comptem, doncs, trenta gemmes relacionades directament amb trenta virtuts que el príncep haurà d'assolir en pujar al tron. A continuació, oferim el llistat de correspondències ensems amb la traducció del nom de cada pedra, quan en té, per ordre d'aparició en la *Corona regum*. A partir d'aquí, passarem a analitzar per separat cada gemma amb la seva virtut corresponent, bo i comprovant les coincidències o divergències en les descripcions i les identificacions amb Isidor i els lapidaris medievals que hem seleccionat.

Les gemmes de la corona reial comencen a ser descrites i identificades amb una virtut concreta a partir del capítol novè del tractat. Els vuit primers capítols –recordem– són introductoris del tema general de l'obra, capítols en què Margarit aclareix conceptes que li seran indispensables per a traçar la descripció de la corona “ideal” del rei. Així, el llistat de pedres precioses i virtuts resulta el següent per ordre d'aparició en l'obra:

1. *Carbunculus* (carboncle) simbolitza la *prudentia*. Capítol novè.
2. *Rubinus* (robí) simbolitza la *docilitas*. Capítol desè.
3. *Balagius* (balaix) simbolitza la *providentia*. Capítol onzè.
4. *Hyacinthus* (jacint) simbolitza la *circumspectio*. Capítol dotzè.
5. *Granatus* (granat) simbolitza la *cautio*. Capítol tretzè.
6. *Chrysoprasus* (crisopras) simbolitza la *sollicitudo*. Capítol catorzè.
7. *Sapphirus* (safir) simbolitza la *iustitia*. Capítol quinzè.
8. *Lapis onicinus* (ònix) simbolitza la *latria*. Capítol setzè.
9. *Calchedonius* (calcedònia) simbolitza la *dulia*. Capítol dissetè.
10. *Electorius* (alectori o “pedra de gall”) simbolitza la *oboedientia*. Capítol divuitè.
11. *Galactites* (galactita) simbolitza la *paenitentia*. Capítol dinovè.
12. *Adamas* (diamant) simbolitza la *fortitudo*. Capítol vintè.
13. *Chrysolithus* (crisòlit) simbolitza la *mansuetudo*. Capítol vint-i-unè.

INTRODUCCIÓ

14. *Beryllus* (beril o aiguamarina) simbolitza la *magnanimitas*. Capítol vint-i-dosè.
15. *Margarita et unio* (perla i perla grossa) simbolitzen la *magnificentia*. Capítol vint-i-tresè.
16. *Lyncurius* (turmalina) simbolitza la *securitas*. Capítol vint-i-quatrè.
17. *Torogius sine turquesius* (turquesa) simbolitza la *constantia*. Capítol vint-i-cinquè.
18. *Topazius* (topazi) simbolitza la *perseuerantia*. Capítol vint-i-sisè.
19. *Echitis* (*echitis*, espècie d'àngata) simbolitza la *patientia*. Capítol vint-i-setè.
20. *Smaragdus* (maragda) simbolitza la *temperantia*. Capítol vint-i-vuitè.
21. *Amethystus* (ametista) simbolitza la *sobrietas*. Capítol vint-i-novè.
22. *Gagates* (atzabeja) simbolitza la *continentia*. Capítol trentaè.
23. *Kabrates* (*kabrates*) simbolitza la *appetitio honoris*. Capítol trenta-unè.
24. *Asbestos* (asbest o “pedra incombustible”) simbolitza la *modestia*. Capítol trenta-dosè.
25. *Medus* (pedra meda) simbolitza la *liberalitas*. Capítol trenta-tresè.
26. *Iris* (iris) simbolitza la *veritas*. Capítol trenta-cinquè.
27. *Liparius* (pedra lipària) simbolitza la *affabilitas*. Capítol trenta-sisè.
28. *Gerachites* (*gerachites*) simbolitza la *iocositas*. Capítol trenta-setè.
29. *Cornolus* (cornalina) simbolitza la *clementia*. Capítol trenta-vuitè.
30. *Haematites* (jaspí vermell) simbolitza la *humilitas*. Capítol trenta-novè.